

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Исторически факултет

Катедра „Стара история, тракология и средновековна обща история“

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация

за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

на тема:

Власт и идеология в Ранната новоасирийска империя

(934–745 г. пр.Хр.)

Докторант: Зозан М. Тархан

Научен ръководител: проф. дин Диляна В. Ботева

София

2021

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ на разширено заседание на първичното звено – Катедра по стара история, тракология и средновековна история към Исторически факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ на 27 октомври 2021 г.

Дисертацията съдържа въведение, четири раздела, всеки със своя вътрешна структура от тематични глави, заключение, библиография и приложение с речник на понятията, таблица, карти, планове и изображения. Общият обем на изследването е 342 компютърни страници.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на заседание на научното жури на 24 януари 2022 г. от 15:00 ч.

Материалите по защитата са на разположение в каб. 38, Исторически факултет, II етаж, Южно крило на Ректората на Софийски университет „Св. Климент Охридски“, бул. „Цар Освободител“ № 15.

Съдържание на дисертацията

Благодарности	iv
Въведение	1
I.Извори	9
I.1 Писмени извори	10
Царски надписи	10
Списъци <i>limtu</i>	15
Хроники	16
Царски списъци	17
Ритуални и култови текстове	19
Литературни извори	19
Други извори	20
I.2 Археологически и иконографски извори	21
II. Исторически очерк за Асирия преди новоасирийската епоха – някои наблюдения върху развитието на асирийската царска власт и идеология	25
II.1 Асирия през староасирийската епоха (ок. 2004–1736 г. пр.Хр.)	26
II.2 Асирия през средноасирийската епоха (1353–935 г. пр.Хр.)	33
III.Властта в Ранната новоасирийска империя	42
III.1 Ашур-дан II (934–912 г. пр.Хр.)	43
Военни кампании на запад/северозапад	44
Военни кампании на север/североизток	49
Военни кампании в неопределима посока	50
Строителна дейност и реновации	50
Обобщение и заключителни думи	53
III.2 Адад-нерари II (911–891 г. пр.Хр.)	55
Военни кампании	55
Строителна дейност	66

Обобщение и заключителни думи	67
III.3 Тукулги-Нинурта II (890–884 г. пр.Хр.)	70
Военни кампании	70
Строителна дейност	76
Обобщение и заключителни думи	77
III.4 Ашурназирпал II (883–859 г. пр.Хр.)	79
Външна политика. Военни кампании	80
Вътрешна политика и строителна дейност	106
Обобщение и заключителни думи	111
III.5 Салманасар III (858–824 г. пр.Хр.)	116
Външна политика. Военни кампании	117
Бунтът	146
Строителна дейност	147
Обобщение и заключителни наблюдения	150
III.6 Шамши-Адад V (823–811 г. пр.Хр.)	155
Външна политика. Военни кампании	156
Обобщение и заключителни наблюдения	167
III.7 Адад-нерари III (810–783 г. пр.Хр.)	169
III.8 Наследниците на Адад-нерари III (782–745 г. пр.Хр.)	177
III.9 Институции и длъжности	183
IV. Идеологията в Ранната новоасирийска империя	194
IV.1 Що е то (асирийска) идеология?	195
IV.2 Царят, избран от боговете	200
Титулатура и епитети	200
Призивът към властта	204
Коронационният ритуал	209
Обобщение и заключителни думи	217
IV.3 Ролята на царя като жрец	219
Царят като жрец в царските надписи	219
Царят като жрец в иконографските извори	225
Царят като жрец в ритуалните текстове	229
Обобщение и заключителни думи	230

IV.4 Царят като завоевател. Имперската мисия	232
IV.5 Царят, нямащ равни	246
IV.6 Персоналният дворец и иконографските извори като маркери за царската власт	253
Заклучение	265
Библиография	278
Приложение	298
Речник на понятията	299
Титли и длъжности	299
Стандартен месопотамски календар	300
Таблица	301
Карти	302
Планове	304
Изображения	313

Въведение

Настоящото проучване разглежда царската власт и идеология в Ранната новоасирийска империя (934–745 г. пр.Хр.). С оглед състоянието на изследванията към днешна дата, разработването на дисертационен труд по темата е наложително и би било пригодно за изследванията върху Древния Близък Изток и старата история като цяло.

Мотивите за необходимостта от този труд могат да бъдат обобщени по следния начин: 1) липсата на синтезно и детайлно проучване, което да проследи управленския период на асирийските владетели от ранната новоасирийска епоха в светлината на новите проучвания и публикувани извори; 2) наличието предимно на кратки исторически очерци, съсредоточени само върху някои основни събития от царуването на повечето владетели; 3) необходимостта от допълнително изследване върху идеологията в Ранната новоасирийска империя с цел разглеждането на разнообразните ѝ аспекти през различни ракурси и предложения за възможни решения на дискуссионни въпроси; 4) липсата на и необходимостта от проучване, което да съчетава в един цялостен текст въпросите за властта и за фактора, подпомагащ нейното реализиране – идеологията.

Понятието „власт“ съдържа много значения, но в настоящия текст се има предвид самото управление, реализирано под скиптъра и короната на новоасирийските царе от разглежданата епоха. За по-доброто осмисляне на динамиката в отношенията и контрола в Империята накратко са представени някои длъжности и институции, които също разполагат с власт. Говорейки за „идеология“ тук, разбира се, се визира асирийската царска идеология – ясно документирана в разнородни извори с идеите, убежденията и посланията, които тя носи.

Методологията на изследване включва комплексен подход, съчетаващ филологическа работа с клинописни текстове, анализ на образни извори, привеждане на археологически данни за строителната дейност на царете по изграждането на съответните дворци и тяхното устройство. Този подход позволява реализирането на задълбочен исторически анализ по отношение управлението на владетелите (раздел III), а също и на културно-исторически анализ върху идеологията на царската власт (раздел IV).

Необходимата база за прилагането на тази методология е налична в: издадени корпуси с клинописните извори; историографската книжнина от началото на

асириологичните проучвания до днес; дигитални библиотеки; електронни колекции с паметниците.

Съобразно изложеното, **целите на дисертацията** могат да бъдат обобщени по следния начин:

1. Проучване на властовия период на всеки отделен асирийски цар от епохата, реализираните от него военно-политически действия, включващи динамиката на контактите със страните от региона, преследваните от него цели, и – за когото е приложимо – съответната вътрешна политика и строителна дейност.

2. Проучване на асирийската царска идеология в контекста на засвидетелствани в изворите определени мотиви, убеждения и внушения, с които тя си служи.

3. Заключение на наблюдения върху и синтез за реализирането на властта, довело до настъпилите исторически процеси и политически контакти в съчетание с мотивите, убежденията и внушенията на асирийската царска идеология.

Задачите за изпълнение са набелязани конкретно и в детайли в уводните думи към всяка глава от дисертацията. Накратко тук те могат да бъдат резюмирани така:

1. Превод на писмените извори по темата, като в настоящето изследване само на ключови места са представени отделни пасажки, придружени с транскрибиране и филологичен коментар.

2. Изясняване на използваната терминология в изворите – посочвани в дисертацията под формата на шумерограми, транскрибирани академични термини и други.

3. Коментар на релевантните понятия по темата в съвременната литература и тяхното (до)изясняване.

4. Анализ на писмения и иконографски материал по темата и нейното изследване по отношение на властта в контекста на историческите събития и решения, осъществени от владетелите в разглежданата епоха:

- проследяване и анализ на военно-политическите събития от управлението на царете;
- проследяване маршрута на военните кампании при тези владетели, за които е приложимо;

- маркиране на историческите процеси и конфигурацията на силите в региона вследствие на асирийската експанзия;
- изясняване на хронологията на събитията и предложение за датиране на някои дискусии в хронологичен план събития;
- представяне на аспекти от вътрешната политика на тези царе, чиито извори предлагат такава информация;
- разглеждане на строителната дейност на владетелите, за които е приложимо;
- отбелязване на основни проблеми около управлението на дадените владетели, вземане на отношение към породените дискусии и/или аргументиране на нови предложения.

5. Синтез на по-сигурната информация по отношение на функционирането на държавния апарат с неговите институции и длъжности.

6. Анализ върху писмените и иконографски извори по темата за асирийската царска идеология от разглежданата епоха:

- проучване на мотива за избора и назначението на царя от великите богове в контекста на сведенията, предоставени в титулатурата и епитетите, призова към властта в царските надписи и текста на т. нар. *Средноасирийски коронационен ритуал*; маркиране на различните послания, които отправят те;
- изследване на жреческата власт на асирийския цар, контекста, в който тя е документирана, и посланието, което се отправя чрез сведенията по въпроса;
- представяне и анализиране на разнообразни мотиви в царската идеология, даващи ход на реализирането на имперската мисия и завоевателна политика на асирийските владетели;
- онагледяване и изследване на различните мотиви за „несравнимостта“ на асирийския владетел и посланията, които се влагат в тях;
- проучване на въпроса за функциите на персоналния дворец и иконографските извори като маркери за царската власт и идеология.

В тази част от въведението е направен обзор върху основни проучвания, посветени на темата за властта и идеологията в Ранната новоасирийска империя (934–745 г. пр.Хр.), с цел проследяване съвременното състояние на нейното изследване. Най-напред тук са представени научните трудове, спадащи към темата за властта, а след това вниманието е насочено към тези, които се фокусират върху идеологията. Прави впечатление, че периодът на управление на съответните царе и като цяло историческото развитие на Ранната новоасирийска империя не са детайлно изследвани. Съществуват няколко кратки исторически очерка, които имат за цел да обобщат информацията за Асирия през ранната новоасирийска епоха. През разглеждания в настоящата работа период Асирия била управлявана от общо десет владетели, но само на някои от тях са посветени конкретни трудове. Сравнително добре изследвани са властванията на Ашурназирпал II и Салманасар III, тъй като за различни аспекти от тяхното управление има посветени много частни заглавия. Дори в тези случаи обаче има полета за разработване. Редица публикации са посветени и на паметниците, свързани с двамата царе, като дворците и релефите им. Принципно изчерпателно е разгледано и управлението на Адад-нерари III. Част от външната политика на някои асирийски царе е засегната в проучванията, посветени на Урарту, арамейските и новохититските държави, тъй като в тях се излагат и дискутират осъществените контакти с Асирия. По отношение проучванията за идеологията тук трябва да спомена, че повечето се отнасят изобщо за цялата новоасирийска епоха или въобще, покриващи цялата асирийска история.

I.Извори

В този раздел в две глави е онагледено състоянието на изворовата материал. Глава **I.1 „Писмени извори“** разглежда наличието и характера на писмените извори, които служат за целите на разработката. В глава **I.2 „Археологически и иконографски извори“** се презентират паметниците с образни сведения, които имат отношение, както към частта за властта, така и към тази за идеологията.

II. Историческа очерк за Асирия преди новоасирийската епоха – някои наблюдения върху развитието на асирийската царска власт и идеология

Раздел II е включен поради необходимостта да бъде разгледана историческата картина на Асирия преди новоасирийската епоха. В него е направен обзорен преглед на основните събития преди новоасирийската епоха в две глави – **II.1 „Асирия през староасирийската епоха“** и **II.2 „Асирия през средноасирийската епоха“**. Включването на посочените исторически очерци е оправдано с цел по-доброто разбиране на механизмите на функциониране на асирийската царска власт, а от друга страна с цел по-доброто осмисляне на царската идеологията и проследяването на нейното „надграждане“ във времето.

III. Властта в Ранната новоасирийска империя

Раздел III включва общо девет глави. Първите седем от тях носят името на всеки цар в хронологична последователност, а поради малкото изворов материал в глава III.8 е проследен периодът на управление на Салманасар IV (782–773 г. пр.Хр.), Ашур-дан III (772–755 г. пр.Хр.) и Ашур-нерари V (754–745 г. пр.Хр.). Във всяка глава е разгледана осъществената военно-политическа дейност от съответния цар, а където е приложимо – вътрешната политика и строителна дейност. Разделът завършва с глава за някои ключови институции и длъжности.

III.1 Ашур-дан II (934–912 г. пр.Хр.)

Прегледът на изворовата база показва, че периодът на управление на Ашур-дан II е сравнително добре засвидетелстван в събитийен план, но по отношение вътрешната хронология на царуването му се наблюдават сериозни пропуски. Въпреки че не е ясно кога точно в рамките на неговото управление са се осъществили конкретните събития, в дисертационния труд е предложена реконструкция относно последователността на събитията и военните кампании на царя.

Приведеният набор от писмени извори и съпътстващият ги анализ позволяват управлението на Ашур-дан II да бъде дефинирано като маркер за нов етап в асирийската история, респективно предприетата от него политика ни дава основание да говорим за началото на новоасирийската епоха. В началото на своето управление царят

заварва една дестабилизирана държава, простираща се само в рамките на изконните си територии и чието име на военен хегемон в района е само спомен. Притиснат от обстоятелствата, асирийският владетел е принуден да сложи край на периода, в който Асирия е в отбранителна позиция. Преломният момент настъпва още в годината на неговото възшествие и първата управленска година, когато царят отговаря на арамейската атака на страната Йаусайа. Изходът от това събитие, тоест асирийската победа, дава тласък на Ашур-дан II да продължи делото си за възстановяването на държавата, като в главна мишена на неговата милитаристична политика се превръщат някои от споменатите арамейски царства. След военните действия срещу Йаусайа, датировката на последвалите събития е проблемна. На база детайлно анализиране на наличните извори е реконструирана последователността на събитията и маршрута на военните кампании. Писмените свидетелства разкриват, че управникът възвръща изгубени територии и асирийски жители, успява да надмогне съюзените арамейски сили и дори да наложи депортации върху тяхното население. Така може да бъде обобщена една част от военната политика на царя, но другата, насочената на север/североизток определено не говори за търсено възмездие, а по-скоро за разучаване на старите пътища с цел намиране на икономическа изгода, трупане на ценни блага чрез плячкосване и в дадена степен стремеж за налагане на позиция на суверен над васални държави. Началото на регулярни военни кампании и упражняването на външна политика, в която асирийският владетел е в позиция да диктува, свидетелстват не само за стабилизираното състояние на Асирия, но и за ролята на изгряващ военен хегемон в региона, която тя постепенно ще отстоява.

Вътрешната политика на царя е не толкова добре осветлена, с изключение на строителните дейности, които той предприема. Неговата намеса обхваща знакови сгради и монументални паметници, което още веднъж демонстрира, че Асирия е достатъчно стабилна, за да си позволи пълното реновиране на описаните паметници.

III.2 Адад-нерари II (911–891 г. пр.Хр.)

Анализът на изворите показва, че управлението на Адад-нерари II е едно успешно продължение на това на Ашур-дан II. Благодарение на базата, върху която Адад-нерари II стъпва, не му се налага да работи толкова по въпроса за възстановяването на държавата, колкото за превръщането ѝ в регионална сила. За разлика от Ашур-дан II, чиито обекти на атака са основно арамейските държави, както и няколко опознавателни похода в източна посока, то Адад-нерари II осъществява

военни кампании със завоевателен, наказателен, опознавателен и надзорен характер в различни географски посоки, при това с по-висок интензитет. Още в самото начало на управлението си асирийският държавник предприема важни военни кампании в недалечния север от изконните асирийски територии (страната Куману и впоследствие градове около горното течение на р. Тигър). Най-вероятно изборът първоначалните интервенции да обхванат този район е провокиран от възможността да се разчисти периметърът от непокорни държави в близост до същинска Асирия и така това да благоприятства за отварянето на пътищата най-вече на асирийските войски, но също така на търговци.

Постепенно Адад-нерари II предприема военни атаки на изток, а за периода от 909 до 901 г. пр.Хр. дори са завоювани множество важни градове (включително и вавилонски градове около р. Дияла), наложен е васалитет на споменатите вече страни и е реализирано навлизане в земи на север и изток с цел изучаване на пътищата и на наличните местни блага.

От 901 до 894 г. пр.Хр. в основен обект на асирийските атаки се превръщат арамейските държави от областта Ханигалбат, като особено много кампании са посветени на страната Теманна. Повод за атаките не е търсене на възмездие за причинените щети на Асирия от предходни времена, колкото проявено непокорство. Това всъщност са удобни поводи, даващи позволение на асирийския владетел, да изправи войската си срещу силите на очевидно по-малки и немощни царства. Осъществените сблъсъци водят до асирийската победа, а тя носи не само плячка, регулярни трибути и други форми на задължения, но и открива главните пътни артерии на запад и северозапад. Последното със сигурност е много по-ценно от всяка една плячка и изплатен данък, защото дава траен контрол върху преминаващите хора и стоки.

За периода след 894 г. пр.Хр. няма съобщени военни кампании, което може и да означава, че няма осъществени такива. Вместо това царят съобщава за важни строителни и организационни дейности, които е предприел – строеж на резиденции в различни области на страната, грижата за ниви и коне, а също за възстановяване и разширяване на храма на богиня Гула. Преди тези строителни ангажименти Адад-нерари II се погрижва и за крайбрежната стена в Ашур, както и за пълното реновиране на гр. Апку. Земите на изток, в частност страната Хабху, също се превръщат в една от основните мишени на асирийската експанзия. Намирайки различни причини, като подпомагане на друга държава или проявено неподчинение, Адад-нерари II разпознава

удобните моменти, за да атакува Хабху. Така фактически той работи за прокарването на асирийската власт в този район, както и за неговото допълнително разучаване.

III.3 Тукулти-Нинурта II (890–884 г. пр.Хр.)

Реализираното проучване върху изворите за властта на Тукулти-Нинурта II позволява неговото управление да се определи като едно естествено продължение на политиката на Адад-нерари II, чиято основна характеристика е провеждането на регулярни кампании от различен характер. Главната цел на част от тях е да запази завоюваните и причислени към Асирия земи от неговия предшественик.

В началото на властта си Тукулти-Нинурта II концентрира походите си в северна посока – срещу страните Наири, като постепенно ги измества от север на изток до района на р. Долен Заб. Изборът на царя да започне военните си ангажираности си чрез настъпление в тези географски ширини, се дължи на факта, че Асирия не е наложила трайно властта си там.

На база сведенията за мащабната кампания би следвало приемането на трибути и надзор над покорените земи да се разглеждат като нейна основна цел, а в по-малка степен може да ѝ се придава завоевателен характер. Договорът с Вавилония от времето на Адад-нерари II поставя Асирия в изгодна позиция, но в никакъв случай Вавилония във васална. Проследяването на маршрута на похода, а именно напредването на юг към подопечните на Вавилония земи и рязкото обръщане на север, дава основание да се изрази тезата, че Тукулти-Нинурта II е имал за цел да приложи експанзионистичната си политика спрямо своята южна съседка, но този план е претърпял неуспех. За васална не се счита и страната Мушку до времето на мащабната кампания, поради което се е стигнало до демонстрирането на асирийската мощ. В главата за Тукулти-Нинурта II са приведени аргументи в полза на формулираното тук становище, че краят на мащабната кампания трябва да се сложи в Мушку (стр. 75). Респективно асирийците се насочват от Мушку обратно към Асирия, а военните действия след Мушку не трябва да се разглеждат като част от мащабната кампания.

Към края на управлението си Тукулти-Нинурта II осъществява походи в северна и североизточна посока. Последната (регистрирана) военна интервенция на царя се отнася към 885 г. пр.Хр. и е насочена към земите на страните Наири, Гилзану и района около ез. Урмия. Военните начинания на Тукулти-Нинурта II и двамата му предшественици в този географски ареал са едно съвсем бегло начало в сравнение с политиката, която ще бъде разгърната от Ашурназирпал II.

Успешната поддръжка на старите завоевания и натрупаните средства през управлението позволяват на Тукулти-Нинурта II да се прояви и като строител, посветил усилията си по изграждането на нови резиденции в рамките на Империята, обновяването на дворцовата стена откъм голямата тераса, стената на Балтил и части от храма на божеството Енпи.

III.4 Ашурназирпал II (883–859 г. пр.Хр.)

В главата за Ашурназирпал II е отбелязано, че неговата епоха е една от най-добре засвидетелстваните въобще в месопотамската история. Това несъмнено е свързано с иновативното решение на владетеля, т.е. съставянето на царски надписи върху каменни плочи. Царските надписи продължават да се съставят и върху традиционния си материален носител – глинената таблица, но за целите на пропагандата в приоритет се превръща издигането на каменни плочи, опасали стените на дворци, резиденции, храмове и други постройки; свободно стоящи каменни стели; и не на последно място – скалните надписи. Във всеки случай камъкът има свойството да достигне до нас в запазен вид, отколкото глинената таблица, което от своя страна ни завещава едно голямо наследство с познание за управлението на асирийския държавник. Освен това многото съставени копия на надписите допълват онези липсващи сведения, които някои текстове „премълчават“, или при които знаците са увредени.

В първите години от своето управление Ашурназирпал II съсредоточава външната си политика и военни кампании главно в източна посока, и също в значителна степен в северна. Интервенциите му на изток са насочени към страните Тумму, Хабху-ша-бетани и Замуа, както и в района на планинското възвишение Хабруру. В района на Хабруру има интервенции още от времето на Ашур-дан II, които приключват със завземането на три града, а в Хабху-ша-бетани завоевателни походи има и Адад-нерари II. Това е едно добро начало, тъй като войските на Ашурназирпал II не навлизат в абсолютно непознати земи. Като краен резултат този асирийски цар завзема множество градове.

Заслуга на Ашурназирпал II е подчиняването на страната Тумму, което се случва само в един поход. След победите си в Тумму и в района на Хабруру асирийският владетел съобщава, че страните Гилзану и Хубушкиа доброволно изплащат трибута си. Ако обстоятелствата наистина са били такива, то значи репутацията на Асирия е достатъчна, за да подчини дадени страни без необходимостта от военни стълкновения, или поне внушението е такова.

Другото голямо завоевание на Ашурназирпал II в източна посока се оказва подчиняването на племенните обединения на страната Замуа, което се реализира чрез три похода. Контролът над тези земи осигурява не само продоволствия от приемането на трибути, но и достъп до стратегически пътища към земите на Иран.

В първите години северните походите на асирийския владетел са отправени към района на планините Нипур и Пацате, страната Нирбу, страната Урум, страната Нирдун, страните Наири и други. Ангажираностите на асирийския държавник в тези земи са основно от завоевателен характер. Конкретно в Нирбу двата похода са с наказателен характер, което води до пълното подчиняване на страната и последващото отсъствие на топонима в писмените източници.

Множеството извори позволяват да бъдат проследени маршрутите на военните кампании на владетеля. Същевременно са направени предложения относно локализацията на част от топонимите. Така например беше посочена вероятността планината Пацате да се намира северно от р. Тигър и западно от планината Нипур (стр. 82). Коментирани и анализирани са характеристиките на част от топонимите от гледна точка на тяхното държавно устройство: Лаку (стр. 84), Наири и Урарту (стр. 86–88) и Замуа (стр. 92–93). В допълнение е направено разграничение между някои топоними, за които в историографията съществува погрешната представа, че са синоними едни на други. Така според анализа съществуват два различни града – Бара и Барайа (стр. 94–95), два различни града Суру (стр. 98), а страните Нирбу и Урум категорично не трябва да се разглеждат като една и съща страна (стр. 91).

Инвазията в земите на Наири, към която спада и надигащата се сила на бъдещата териториална държава Урарту е успешна. Фактът, че асирийците познават пътищата на север, разучени много по-рано покрай кампаниите на средноасирийските царе и отново в началото на ранната новоасирийска епоха, както и това, че се изправят срещу несплотени племенни съюзи, се явява една от причините за победите на Ашурназирпал II. В резултат на това той успява да подчини трайно немалко територии на страните Наири. Създаването на асирийската база Тушха, също е сред добрите решения, взети от царя, които му дават лесен достъп както на север, така и на северозапад. Неговата експанзия обаче ще окаже много силен ефект върху урартската история. Подкрепено е становището на P. Zimansky за възникването на урартската държава, като резултат от предизвикателството на асирийските походи в земите на Наири, водещи до консолидирането на племенните съюзи под властта на един владетел. Тази промяна по

отношение на Урарту проличава в самото началото на управлението на Салманасар III.

В първите години от управлението на Ашурназирпал походите в западна посока не са често явление. Засвидетелстваните такива са от надзорен характер, с цел събиране на трибут и от наказателен характер, какъвто е случаят с град Суру от страната Бит-Халупе. От 878 г. пр.Хр., противно на първоначалната си външна политика, Ашурназирпал насочва последните си кампании на запад. Една част от тях са разгърнати в земи васални на Асирия, с цел събиране на дължимите блага. Освен това са регистрирани кампании с наказателен характер поради двете въстания: първото през 878 г. пр.Хр. в град Суру на страната Суху, а второто през 877 г. пр.Хр. на страните Лаку, Хиндану и Суху. Васалните страни са бързо умиротворени, а виновните – наказани.

Подобни прояви на неподчинение дават основание – било то действително или търсено/съчинено – на асирийския цар да разгърне експанзионистичните си намерения в земи, които все още не са подчинени на Асирия. Поради засвидетелстваната военна подкрепа на вавилонците в първото проявено неподчинение на страната Суху, Ашурназирпал си спечелва правото не просто да накаже Вавилония на бойното поле в земите при Среден Ефрат, но впоследствие да отнеме два нейни града – Хириму и Харуту.

Второто въстание на трите васални страни пък отваря пътя на Ашурназирпал II към арамейското царство Бит-Адини, като привидната цел е наказателен поход заради отдаване на убежище на един от провинилите се метежници – Ази-или. Подчиняването на страната е постижение на Ашурназирпал II.

Вече прекрачил границите на подчинените от предходните асирийски царе земи на запад, Ашурназирпал II е готов да насочи армията си дори към част от земите на новохититските царства – Кархемиш, Патину и Куммуху. Списъците, в които се изреждат трибутите от страните, сами по себе си говорят за тяхното благосъстояние. Географското им разположение попада в обсега на главните пътища, което е предопределящ фактор за асирийската намеса. Наложат ли властта си над тях и съседните им страни, асирийските царе си гарантират контрол над пътните артерии между Мала Азия, Месопотамия и Сиро-Палестина. От значение са и ресурсите, с които разполагат новохититските царства, които са известни като богати железодобивни и желязообработващи центрове.

Ашурназирпал II споменава, че разрушава някои от новозавладените градове, но направеният в настоящата глава анализ показва, че за една част от тях може със

сигурност да се посочи, че не са напълно разрушени, а царят решава да използва подобни твърдения с цел всяване на страх. Нещо повече, Ашурназирпал II възстановява много селища – урбанизира ги, при това по начин, който е присъщ за Асирия. Асирийският модел е зададен по този начин чрез архитектурата и всичко онова, което я придружава, тоест материалната култура. Примери за това могат да бъдат най-малкото Тушха, Дур-Ашур, Кар-Ашурназирпал и Небарти-Ашур. Урбанизирането на стари селища, заселването на асирийци в тях и присъствието на асирийската власт във васалните земи дават на Асирия стратегическо предимство. От изключителна важност е и назначаването на областни управители във васалните страни – политика, която има своите традиции в миналото. По този начин царят може да бъде информиран за събитията, протичащи далеч от него, а и да упражнява контрол.

Сред най-важните политически решения, които Ашурназирпал II взима, е преместването на столицата от Ашур в Калах през 879 г. пр.Хр. Това от своя страна създава необходимостта от мащабни строителни дейности, които царят започва още през тази година. Вероятно поради това, че иска да се посвети на довършителните етапи по двореца, Ашурназирпал прекратява военните си походи след 866 г. пр.Хр. В същата 866 г. пр.Хр. или годините след нея започва изграждането на града Имгур-Енлил с царската резиденция, храма на бог Маму и другите архитектурни паметници в него.

III.5 Салманасар III (858–824 г. пр.Хр.)

Изворите регистрират, че в самото начало на своето управление Салманасар III насочва войската си към района на планинското възвишение Хабруру, където завзема град Ариду и приема трибут от локални държавни формирания. Още с края на действията там, владетелят се насочва към Хубушкиа, където постига военни успехи и налага сюзеренитет над страната. Налагането на асирийската власт над Хубушкиа се явява ново завоевание за Империята в рамките на Салманасаровото управление. Успехът там осигурява бързия достъп на асирийския владетел до земите на Урарту. Резултатът от политиката на предходните асирийски царе срещу Наири е видим при Салманасар III, при когото териториалната и централизирана държава Урарту е вече факт.

Според направеният анализ на изворите, въпреки многото осъществени походи срещу Урарту при управлението на Салманасар III, търсеният чрез тях резултат не е напълно постигнат. В контекста на тези походи е реализирана битката за Сугуниа в

самото начало на управлението, както и тази за урартската столица Арцашку през 856 г. пр.Хр. В анализирания текстове не е споменато, че урартските владетели признават асирийските царе за свои сюзерени. Дори в ситуация, в която асирийците взимат надмощие в дадена битка, урартските владетели не се предават на асирийския държавник, а предпочитат да се съпротивляват с всички възможни сили, като например бягството на Араму и пренасянето на битката в планината. Забелязва се беглото посочване на приет от Наири трибут, но не се конкретизира от какво е съставен той. Показателно е, че след постигната победа се посочва изземането на конкретни скъпоценности и суровини. Може да се изрази становището, че Империята налага някакъв вид васален статут само на част от урартските територии.

Политиката на Салманасар III не успява да отслаби Урарту, макар планинската страна да е отскоро централизирана. Дори напротив, след управлението на Араму на политическата сцена се възкачва владетелят Сардури I, при когото възникват първите царски надписи. Появата на урартските царски надписи е свързана със заимстването на клинописа, титулатурата и елементи от асирийската царска идеология. Може да се приеме, че чрез това нововъведение урартската държава е истински узряла и укрепнала, след като царят говори от свое име чрез своите надписи.

След походите в земите на Урарту от 859/858 г. пр.Хр. и 856 г. пр.Хр. асирийският държавник се отправя към земите на Гилзану, където е посрещнат добре и са му предадени дължимите блага. Изглежда Салманасар III успява да съхрани наложения контрол от Ашурназирпал II над страната Гилзану, и поне до 31-ата царска година включително се съобщава за изплащането на трибут към Асирия.

През първите четири години от управлението на Салманасар III в обект на активните му атаки се превръща арамейската страна Бит-Адини. Като резултат от действията там, асирийският цар налага пълен контрол над страната, реорганизира някои от градовете там, заселва асирийци сред местното население, преименува градовете с асирийски названия, в това число столицата Тил-Барсип, която бива назована Кар-Салманасар.

При управлението на Салманасар III интензитетът и обхватът на походите срещу новохититските царства нарастват. Поради претърпените загуби и поражения от Ашурназирпал II, както и приближаващата заплаха от Салманасар III, владетелите на тези държави сключват съюз помежду си, в който привличат някои арамейски и други царства, за да създадат силна антиасирийска коалиция. Въпреки обединението си, те не постигат нужното надмощие, за да сломят асирийската армия. Всъщност независимо от

неуспеха на тази политика, местните владетели влизат в подобна коалиция неведнъж. В резултат на разгрома им, асирийският управник налага сюзеренитет над тях. Някои от новохититските страни, като Гургум например, осъзнават невъзможността да се изправят успешно срещу противник като Асирия. В настоящия текст е изразено становището, че Гургум влиза в дипломатически отношения с нея и поставя началото на мирна политика между двете държави, като към това са приведени необходимите аргументи (стр. 122–123). Същевременно е коментирана и ситуацията в Патину, като е аргументирано становището, че в рамките на една година (до 857 г. пр.Хр.) се регистрира последователното изреждане на трима владетели – Сапалулме, Лубарна II и Калпарунда (стр. 126–127). Съответно документираният Лубарна в 28-та година на управление на Салманасар III е разглеждан тук не като Лубарна II, а като Лубарна III.

Сред държавите от района на Сиро-Палестина Салманасар III се конфронтира с финикийските крайбрежни градове, с Дамаск, Хамат и Израил. От 853 г. пр.Хр. насетне Асирия и тези държави водят сражения помежду си, като вторите сформират антиасирийска коалиция, привличайки на своя страна дори Гиндибу от арабите и Египет. При първите две сражения между коалицията и асирийската армия, малките държави с общи усилия вероятно успяват да удържат фронта или поне да не позволят на асирийците да спечелят лесно битката. След събитията от 841 и 838 г. пр.Хр. Салманасар най-после успява да наложи контрол над техните земи.

Размириците от 851 г. пр.Хр. във Вавилония осигуряват благоприятна обстановка за Салманасар III, в която той дава ход на политиката си спрямо Вавилония. Веднъж подпомогнал вавилонския цар Мардук-закир-шуми през 851 г. пр.Хр., асирийският владетел изчаква удобен момент, за да направи следващия умел стратегически ход, свързан с повторния зов за помощ през 850 г. пр.Хр. от страна на вавилонския държавник. Ликвидирал вече всякакви заплахи за узурпирането на вавилонския престол, Салманасар III изисква подписването на междудържавен договор, между него и Мардук-закир-шуми, в който печелившата страна е Асирия. Сключването на договора с регламентирането на границите между двете страни е поредното постижение за времето на този асирийски цар.

В резултат на похода от 843 г. пр.Хр. в земите на дн. Иран асирийците се снабдяват с голяма плячка от земите на Аллабриа, Парсуа, Абдадану, Хабан и Туглиаш, а заварената картина подтиква Салманасар III да работи за установяването на контрол там, респективно и над пътните артерии от и към тях. Така асирийският цар успява да наложи частично властта си над племенните съюзи в споменатите райони. С похода от

835 г. пр.Хр., който обхваща и земите на Амадайя (Мидия), а също и двата от 829 и 828 г. пр.Хр., ръководени от военачалника Дайан-Ашур, Салманасар III постига задоволителен резултат.

Салманасар III обаче не се спира със завладяването на многото територии, а продължава да работи за тяхното трайно подчиняване, използвайки асирийската традиция. За постигането на целите се използват средствата на асирийската пропаганда. Салманасар III издига свои статуи и създава скални релефи със своя образ, придружени с надписи за своите дела и успехи. Особено показателни са случаите, в които той издига свои статуи в храм в Гилзану и в храм от столицата на Патину. Така той въвежда своята личност в света на местните богове. Освен това Салманасар III нарежда извайването на неговия образ до този на Анум-хурбе – древен цар на Мама. Така той заявява на тези, които съзерцават паметника, че има правото да заема мястото до него, тоест да управлява в новозавоюваните територии. Другият начин за пряк контрол на събитията във васалните страни е като прилага добрата практика с назначаването на областни управители в тях. Царят също дава ход на редица урбанизационни програми, включващи и елементи на асирийската култура. От изключителна важност е прякото назначаване на суверени над местното население. Пример за подобно назначение е това на Кирри (брат на Катеа – царя на страната Куе) и особено това на Саси (цар на Куруцца), назначен за суверен на Патину, след като там е сложен край на дворцовия метеж на Сурри и елита. Наличието на взаимодействия между Асирия и новохититските царства с оглед на изложеното е неизбежно. Културните влияния помежду им започват да се забелязват от времето на управление на Ашурназирпал II и Салманасар III, но ще продължат да съществуват и да се развиват дълго време след това.

В края на управлението си Салманасар III оставя на своя наследник Шамши-Адад V нелеката задача да потуши ръководения от Ашур-да'ин-апла бунт, но наред с това и огромното наследство на Империята.

III.6 Шамши-Адад V (823–811 г. пр.Хр.)

Шамши-Адад V наследява асирийския престол, докато в страната все още се разразява бунтът, започнал през 826 г. пр.Хр. Новият владетел успява да реагира и маневрира така, че да го потуши в 820 г. пр.Хр.

Изворите показват, че управлението на Шамши-Адад V в общи линии е добре осветлено, но архаизираният стил, заложен в царските надписи, а именно специфичното датирание на събитията в паметниците, осъществено по реда на

провежданите кампании (*gerru*), поставя хронологически предизвикателства. Настоящото изследване успява да проследи събитията на база корелации с кратките съобщения и посочени дати в *Епонимната хроника*. Поради ангажираността по потушаването на бунта асирийският цар не успява да предприеме военни кампании, но през 820 г. пр.Хр. това се променя. Според анализа в настоящата глава Асирия осъществява дори две кампании. Първата е ръководена лично от Шамши-Адад V и е насочена към областта Наири, като тя има по-скоро надзорен характерен. Заради съвсем наскоро потушения бунт и пораженията, които той е оставил, Шамши-Адад V не може да си позволи да ръководи военна кампания със завоевателен характер, поради което я поверява на своя евнух Мутарриц-Ашур. В резултат на втория поход са подчинени владенията на Царцина, Ушпина и страната Сунбу, за които се говори като част от областта Наири. В текста е направено смислово разграничение на топонима Наири в надписите на Шамши-Адад V спрямо неговите предходни значения (стр. 156).

След заличаването на следите от въстанието от третата кампания (819 г. пр.Хр.) насетне царят лично ръководи военните интервенции. Третата кампания обхваща земите на иранските племена и цели тяхното трайно подчиняване. В резултат на похода са постигнати военни успехи над множество по-малки държавни формирования или племенни обединения, а за Мидия и Персия се посочва, че те също изплащат трибути на Асирия.

Анализът на изворите показва, че в периода 818–816 г. пр.Хр. царят не предприема военни кампании, а по всяка вероятност посещава различни части на Империята. По отношение на годините 817–816 г. пр.Хр. са отхвърлени становищата на някои автори за разразил се бунт в Тилле, като за това са приведени необходимите аргументи (стр. 161–162). В периода 815–811 г. пр.Хр. Шамши-Адад V дава ход на експанзивната си политика в южна посока – към Вавилония. Военните кампании срещу нея целят най-вече да възвърнат територии, върху които вавилонците са сложили ръка по време на бунта, като ключова позиция сред тези придобивки има укрепеният град Дер. Военните успехи над вавилонския владетел Мардук-баласу-икби и сформирания от него съюз, както впоследствие и над следващия владетел Баба-аха-иддина, са категорични. Посочени са несъответствия в твърденията на асирийския цар по отношение локализацията на Мардук-баласу-икби в Ганнанате и предприетите от него действия. В крайна сметка Шамши-Адад V успява да възвърне град Дер на Асирия, да отстрани временния контрол на Вавилония, който тя си спечелва в периферните ѝ райони на изток, да накаже дързостта на Намри и халдейския елит за участието им в

антиасирийската коалиция, както и да наложи нов договор, определящ границите между Асирия и Вавилония.

Безспорно Шамши-Адад V има своите постижения в политиката си срещу Вавилония. Той обаче не постига повече от онова, което Асирия вече е наложила над вавилонските земи в периода преди избухването на бунта. Навлизането в непознати територии на изток, постигането на военни успехи и налагането на някаква начална форма на контрол над местния елит е всъщност по-новото, което предлага времето на Шамши-Адад V. Всичко това обаче би било невъзможно без потушаването на бунта и възраждането на стабилността в страната. Последното следва да се счита за най-голямата заслуга в управлението на асирийския цар.

III.7 Адад-нерари III (810–783 г. пр.Хр.)

В изворов план управлението на Адад-нерари III е сравнително добре осветлено, но и то има своите неизвестни. Това се дължи на не особено големия брой царски надписи. Липсата на аналитичен текст обаче поставя предизвикателство в (детайлното) онагледяване на управлението на владетеля, а освен това затруднява датирането и на малкото описани дела. *Синхронната история* представя част от данните за отношенията между Асирия и Вавилония. Приносен дял в изследването на външната политика имат личните надписи на някои областни управители от периода, които излагат детайлна информация във връзка с ръководените от тях походи. Тяхното наличие само по себе си е особено явление, което е дискутирано в хода на работата. На база корелация между данните от *Епонимната хроника* с другите извори, в дисертацията са предложени решения по отношение на вътрешната хронология на владетеля, последователността на събитията и маршрута на кампаниите му.

Във връзка с възкачването на престола, част от модерните автори поддържат тезата, че до петата си царска година Адад-нерари III е бил непълнолетен, което налага съуправление или регентство начело с майка му Самму-рагат. В дисертацията е взета позиция по темата и са подкрепени становищата на авторите, които отхвърлят тезата за непълнолетие, регентство и съуправление със Самму-рагат (стр. 170).

Адад-нерари III (810–783 г. пр.Хр.) концентрира външната си политика в източна посока – главно към Мидия, и в дадена степен в северна, където постига известен успех. Политиката в западна посока се съсредоточава по всяка вероятност от 808 до 796 г. пр.Хр. За годините 795, 794, 785, а вероятно и през 790, 783 и 782 г. пр.Хр. (заради съобщението за отправянето към Иту'а), част от външната си полититка Адад-

нерари III насочва към Вавилония и Халдея. В кратък откъс от царски надпис се посочва, че всички царе на Халдея са станали васали на Асирия и че над тях са наложени трибут и такси. Тези сведения навеждат на мисълта, че по времето на царя в южните земи се е проявила някаква форма на неподчинение към Асирия, която впоследствие е овладяна. В *Синхронната история* е ясно посочено, че отново се фиксира границата между Асирия и Вавилония.

Въпреки представените успехи от времето на Адад-нерари III някои от специалистите са склонни да говорят за отслабена царска власт поради влиянието на служителите, заемащи високи длъжности. Впрочем дискусиата за отслабената царска власт или разтърсващата криза в Империята далеч не засяга само периода на разглеждания тук цар, а се поставя от времето на Шамши-Адад V до това на Ашур-нерари V. Засягам тази дискусия тук, тъй като за споменатия кръг изследователи най-силната проява на влиянието на магнатите се доява именно по времето на Адад-нерари III. Основанията за подобни становища са различни – наличието на малко царски надписи; наличието на лични надписи на някои високопоставени длъжностни лица, като Нергал-ериш, Шамши-илу и Бел-Харран-бели-уцур, в които те разказват за поведените от тях военни кампании; дългия период, в който те заемат даден пост; наличието на дарствени грамоти и декрети, чрез които се делегират права на високопоставените служители; отчетените в *Епонимната хроника* въстания в Империята от последната четвърт на IX в. пр.Хр. до края на ранната новоасирийска епоха. Разбира се, съществуват и противници на тезата за отслабена царска власт и упадък в Империята. Изтъкват се позиции като: придаване на твърде голяма значимост на темата за влиянието на магнатите от периода, като всъщност в средноасирийската епоха се наблюдават дори по-куриозни случаи; заслуга на областните управители, най-вече на западните провинции, в затыгането на позициите на Асирия сред васалните царства; аргументът, че ако действително Асирия е била в упадък, то Тиглат-паласар III (744–727 г. пр.Хр.) би бил неспособен да разшири толкова бързо Империята, както е сторил за времето на управлението си; изтъкването на важна особеност – в част от надписите на магнатите от дискуссионния период те посочват името на царя, в други не го споменават, но нито един сред тях не се самоназовава като цар на каквото и да е било, а се означава с длъжността, която действително заема и която му е дадена от владетеля.

Не бих изразила мнение за нов разцвет в Империята в периода 823–745 г. пр.Хр., но оставам скептична към мнението за упадък и отслабена или „похитена“ царска

власт. Представата за периода като период на застой и трудности е допустим, най-вече по отношение запазване контрола върху покорените земи. В изследването е изразено становището, че поради това асирийските царе съзнателно делегират повече права на областните управители и военачалници, оставяйки на тях възможността да реагират своевременно при ситуации на неподчинение. Съответно следва да се зададе въпросът дали царските надписи и декрети, в които се излага прехвърлянето на земи под властта на даден областен управител не илюстрират точно това, като част от стремежа към прилагане на по-функционална административна система спрямо значително разширения обхват на Империята. Пример за това е прехвърлянето на Хиндану по контрола на Нергал-ериш, управител на Рацаппа. Делегирането на повече права и власт всъщност е и делегиране на повече отговорности, респективно трябва да се замислим включително дали дискутираните особености не са временно решение и преход към новата и напълно необходима система, която впрочем се установява в началото на късната новоасирийска епоха. Тук освен трудността по удържането на контрола (поради сравнително рязкото разрастване на Империята, чиято административна система не е приложима спрямо новите мащаби) трябва да се посочат и сведенията от *Епонимната хроника* за върлуваща епидемия в годините 802, 765 и 759 г. пр.Хр. За да бъдат регистрирани подобни данни в хрониката, изглежда, че епидемията е причинявала сериозни щети на асирийската държава. Подобни събития също трябва да бъдат отчетени, когато се дискутират трудности и изпитания за асирийските царе, и поне в това отношение не може да се търси отговорност сред висшите царски служители.

III.8 Наследниците на Адад-нерари III (782–745 г. пр.Хр.)

След царуването на Адад-нерари III асирийският трон е заеман последователно от неговите синове – Салманасар IV (782–773 г. пр.Хр.), Ашур-дан III (772–755 г. пр.Хр.) и Ашур-нерари V (754–745 г. пр.Хр.). Изворите мълчат по въпроса какво налага тази сравнително честа смяна на владетелите и по-озадачаващото в случая – преминаването на властта от брат към брат. Според някои автори тези обстоятелства се явяват маркер за настъпилата криза и упадък в Империята. Съществуват две хипотетични възможности – вътрешна борба за власт между наследниците на Адад-нерари III или липсата на (пълнолетен) наследник при Салманасар IV и Ашур-дан III, което би наложило прехвърлянето на властта към съответния брат. Относно първата възможност трябва изрично да се подчертае, че няма данни, които да позволяват мислене в тази посока. Видно от главата за Шамши-Адад V в асирийската история няма

практика да се премълчават подобни междуособици, респективно становищата за преврати и дворцови заговори между наследниците на Адад-нерари III трябва да бъдат разглеждани като спекулации. Съобразно изложеното по-скоро бих допуснала, че Салманасар IV и Ашур-дан III нямат свои наследници, при което властта бива наследена от брата.

Ситуацията с царските надписите не е особено благоприятна. От времето на Салманасар IV има няколко запазени текста, като само два от тях внасят повече яснота за реализираната от него власт. Особено голяма липса се наблюдава при Ашур-дан III и Ашур-нерари V – единичните им надписи са в изключително лошо състояние, а малкото, което се чете от тях, не внася особена конкретика относно осъществената политика. Предвид това най-информативният извор за външната политика на държавниците остава *Епонимната хроника*. В обобщителен план за последните трима владетели от епохата на Ранната новоасирийска империя могат да се изложат следните наблюдения. Прави впечатление, че тяхната външна политика не надхвърля ареала на контрол, който Асирия си е извоювала до момента. Това води до заключението, че от една страна асирийските държавници са принудени да извършат военни действия в посочените земи или да напомнят за оказвания от тях контрол чрез посещения от надзорен характер. В по-голяма степен политиката на тримата държавници е насочена на запад и в по-малка на изток към Намри, единични случаи към Ганнанате и Мидия, на север към Урарту и на юг към Иту'а. Допускам, че причината за концентрацията на активност на запад с цел задържането на завоюваните позиции там се дължи на факта, че в административен план западните земи са най-добре администрирани. Смятам, че има връзка и с това, че влиятелните висши царски служители са с административна власт именно в западните земи. Още веднъж е изразено становището, че въпросните магнати се ползват с голямо влияние и власт, но делегирано им от асирийските владетели с цел запазване на контрола във васалните страни. От друга страна що се отнася до политиката на север и изток, тя не е толкова с надзорни функции, колкото с действителен стремеж за удържане на асирийската власт там. До момента прегледът на политиката на Асирия спрямо Урарту и народите на изток показва, че те са доста по-склонни към неподчинение на Асирия, отколкото владетелите от Мала Азия и Сиро-Палестина. Безспорно Асирия е постигала успехи и е наложила някаква форма на контрол на север и на изток, но в сравнителен план тези успехи не са особено дълготрайни. Това принуждава асирийските държавници да работят с постоянство за налагането на ефективен контрол там.

Друга част от управлението на наследниците на Адад-нерари III преминава в години, когато Асирия не води военни действия и съответно се стига до липсата на нови завоевания и плячка. В дисертацията е изразено становището, че е силно вероятно това, както и настъпилото слънчево затъмнение, да са провокирали въстанието във вътрешността на страната, което рефлектира и върху васалните земи. Въпреки наличието на застои по отношение на кампании в нови земи, както и въстания, които обаче биват потушени, в общи линии държавата запазва своята цялост и стабилност. Именно поради това в самото начало на късната новоасирийска епоха (744–609 г. пр.Хр.) Асирия преживява нов разцвет и без съмнение може да се говори за нея като за хегемон в региона.

III.9 Институции и длъжности

В тази глава се разглеждат някои основни институции и длъжности от ранната новоасирийска епоха, които играят роля за функционирането на държавния апарат. Въпросът е важен с оглед осмислянето на механизмите за осъществяването на царската власт и реализирането на планираната политика от асирийските владетели. В общи линии в главата са разгледани функциите на двореца и неговата администрация, състава и отговорностите на кръга *rabāni*, армията, териториалното управление (области, градове, села) и храмовата институция.

IV. Идеологията в Ранната новоасирийска империя

Раздел IV е посветен на разнообразни теми, включващи определени идеологични мотиви и идеи, които са представени и анализирани на база писмените и иконографските свидетелства. Тъй като асирийските владетели следват обща линия на царската идеология, разделът не е структуриран по последователността на царете, а е оформен съобразно важни теми, които са заложили в идеологията на царската власт. Дали се наблюдават определени отлици или се придава по-голямо значение на конкретни мотиви и идеи от царската идеология при конкретен цар – това е проследено в рамките на съответните теми, които са разработени.

IV.1 Що е то (асирийска) идеология?

Тази глава служи като въведение към раздела за идеологията. В нея са представени някои дефиниции и разбирания на проучвателите за идеологията като

явление, включително и отстояването разбираше в дисертацията. Освен това е коментиран начинът, по който някои изследователи проучват или гледат на асирийската царска идеология.

IV.2 Царят, избран от боговете

Глава IV.2 разглежда фигурата на царя като избраник на боговете, предопределеността и назначението му да властва през призмата на титулатурата и епитетите в царските надписи, призова към властта в тях и от особена важност – коронационния ритуал. По отношение на коронационния ритуал са представени важни дискуссионни въпроси, гледни точки на модерните проучватели, включително някои нови предложения, аргументирани в дисертацията.

Съобразно натрупаните данни за титулатурата и епитетите, показващи, че царят е избран и издигнат от боговете, изглежда, че традиционните титли *šakin Ellil* (назначеният от Енлил) и *iššak Aššur* (управникът на Ашур) са най-константни и дори биха могли да се определят като неразривна част от царските надписи на асирийските владетели от епохата. При отделни царе се срещат по-обобщаващи титли като „назначен от великите богове“ или такива, които акцентират върху намесата на бог Ашур в назначаването на държавника – *šakkanak Aššur pitqudu* (доверен служител на Ашур). Епитетите от своя страна са разнообразни, като се наблюдава предпочитание към употребата на конкретни епитети от отделните владетели. Общото между тях е, че царят най-често е назован като любимец или обичано лице от съответните бог или богове – *mīgru* (любимец), *namaddu* (любимец/обичано лице) и *parāti* (обичано лице). Най-голямо разнообразие на употребени титли и епитети, имащи отношение по темата, се наблюдава при Ашурназирпал II. И тук нямам предвид най-много в бройката, която иначе бихме обяснили с многото копирани надписи, следващи в голяма степен т. нар. *Анали на Ашурназирпал II*, а това, че всички разгледани тук титли и епитети, с изключение на *šakkanak Aššur pitqudu*, фигурират в неговите надписи. И все пак константното присъствие на древните титли *šakin Ellil* и *iššak Aššur* свидетелства за древните корени на асирийската държавност и идеология, а наличието на нови изрази и вариациите при отделните държавници – за техния личен принос по темата за развитието на царските надписи и застъпената в тях идеология на царската власт.

Идеята за назначаването на царя от боговете е разгърната чрез излагането на призова в тържествена форма традиционно във въведенията на царските надписи. От своя страна те са използвани от асирийските владетели формално, за да посветят

надписа и делата си на дадено божество, но всъщност чрез тях целят да запознаят четящия с образа, качествата на асирийския цар и връзката му със света на боговете. Оповестяванията на призива в царските надписи са резултат от многовековната асирийска история, възприемането на старата месопотамска традиция, която постепенно от времето на Шамши-Адад I и особено през средноасирийската епоха бива ремоделирана така, че през ранната новоасирийска епоха да достигне един по-завършен вид. Разгледаните тук призови на владетелите от епохата свидетелстват, че всички те, бидейки част от идеологията на царската власт, се „въртят“ около една ос – внушението, че върховният бог в асирийския пантеон и останалите велики богове са избрали асирийския цар, още преди самата му поява на земния свят, да поеме низпосланата власт в свои ръце и по този начин да бъде земният представител на боговете. Моделът съчетава в себе си ключови позиции като „далечни времена“, избора на боговете, получаването на властта и управлението на владетеля, като всичко това се реализира по волята на боговете. Целта е да се внуши усещането за продиктувано и реализирано пророчество (до момента на връчването на властта), както и за изпълнен завет (чрез съобщенията относно постигнатото по желание на съответните божества или божество). При всеки следващ владетел тази „ос“ има различни нюанси на наточеност – сред първите трима владетели се следва по-старият модел – царят, призван от великите богове, при Ашурназирпал II и Салманасар III също великите богове призовават царя, но сред тях централна позиция заема бог Ашур. Докато при петимата държавници съобщенията за предопределеността са разгърнати в една тържествена форма, то при Шамши-Адад V и Адад-нерари III са само маркирани – при първия се споменава назоваването на името му от боговете от древни времена, а при втория относно това са посочени Ашур и боговете Игиги. Въпреки тази съдържаност в надписите на Шамши-Адад V, Адад-нерари III и липсата на подобни откъси при последните трима владетели, не е нарушено общото усещане за убеждението, че царят е избран от боговете.

В контекста на темата за призива е разгледана сцената върху плоча 23 от *Тронната зала в Северозападния дворец*, поместена зад самия трон. До момента в историографията двата мъжки персонажа около дървото са разпознати като Ашурназирпал II, изобразен два пъти. Поради липсата на аргументация какво налага неговото двойно изобразяване, както и внимателното вглеждане в детайлите на сцената – като разлика в облеклото и накитите между двата персонажа, както и жестовете на ръцете, в дисертацията не е приета идеята, че Ашурназирпал II е изобразен два пъти в

сцената (стр. 207–208). Предложена е нова интерпретация, обосноваваща виждането, че сцената представя смяната на властта, като бог Ашур я предава от напускащия политическата сцена Тукулти-Нинурта II на новия цар – Ашурназирпал II.

Съвременната асириологична общност има щастието да се докосне до познанието за практическия момент на връчването на властта от бог Ашур на земния цар, тоест церемонията по интронизацията. Тя е позната основно от т. нар. *Средноасирийски коронационен ритуал* и от по-късно съставения *Коронационен химн на Ашурбанипал*. Въпреки че текстът на *Средноасирийския коронационен ритуал* не е запазен изцяло, благодарение най-вече на него имаме по-ясна представа относно това през какви ритуални стъпки трябва да премине „избраникът на бог Ашур“, за да получи земната царска власт. Фрагментираното състояние на документа обаче повдига въпроса за свързването на отделните фрагменти един към друг, и по-точно дали фрагмент VAT 10113 е част от текста на ритуала, който иначе несъмнено е съставен от VAT 9583, VAT 9936 и VAT 9978. В дисертацията е подкрепена позицията на H. Schaudig, основана на комплексен анализ, според която позиция фрагмент VAT 10113 не трябва да се разглежда като част от текста на *Средноасирийския коронационен ритуал*.

В глава IV.2 се взема отношение по основния проблем, който поставя *Средноасирийския коронационен ритуал*, а именно липсата на информация кога се провежда церемонията. Не е посочено дали ритуалът се провежда само веднъж в годината на възшествие и/или регулярно по време на някой култов празник. Част от разгледаните позиции на изследователите са отхвърлени или подкрепени със съответните аргументи (стр. 212–216). От своя страна в дисертацията са приведени допълнителни данни, които дават основание да се смята, че церемонията по интронизацията е провеждана в нулевата година, както и препотвърждавана всяка следваща (стр. 216–217).

Титулатурата заедно с епитетите в царските надписи, призивът към властта в тях и текстът на *Средноасирийския коронационен ритуал* подчертават произхода на асирийската царска власт, която е връчена от бог Ашур и великите богове на избран от тях земен владетел. Това са три „категории“, които маркират различни аспекти и форми на комуникация. Титулатурата и епитетите, за които се спомена, че стоят в самото начало на царските надписи или във въведението, подчертават „свършения факт“ – царят, който вече е назначен от боговете. Докато титулатурата и епитетите разкриват длъжностите на царя, от кои точно богове е издигнат и от кои е възприеман като люмимец, то от друга страна призивите са доста описателни. Съответно те отговарят на

въпросите от кого, как, кога и дори защо асирийският цар е призван да управлява. С други думи, може да се изрази мнението, че титулатурата и епитетите в по-голяма степен запознават четящия с това кой и какъв цар е постигнал описаните дела или „стои“ пред тях. Призивът, освен да информира, цели да убеди аудиторията в предопределеността на направения избор относно назначението от боговете, както и за възложените дела на царя – изпълненото пророчество и завет. Чрез призивите, както и в много други откъси в царските надписи и други писмени паметници, се внушава, че асирийският цар е пазителят и водачът, който може да съхрани устоите на света.

Що се отнася до коронационния ритуал – чрез него се цели да се разкрие самият момент на инвеститурата. От изключителна важност е акцентът в текста на ритуала, подчертаващ ясно и недвусмислено, че същинският цар е бог Ашур, по чийто избор неговата корона се връчва на асирийския владетел. Този ключов идеологически момент в никакъв случай не отслабва властта на земния цар, а дори я подсилва. Връзката с боговете е подчертана и в жреческата роля на асирийския цар – бидейки вече цар, той е и върховен жрец (вж. глава IV.3). Така, каквито и решения да взема асирийският държавник, се постига усещането, че той действа по волята и с подкрепата на върховния бог, чрез което всъщност би се избегнало обрисуването на образа му като на деспотичен владетел. И именно поради това считам, че е важно да се напомня, най-вече на елита, произходът на царската власт, което в този случай най-добре се постига чрез коронационния ритуал. Съобразно представените наблюдения и анализи по въпроса, считам, че асирийският цар изпълнява церемонията на коронацията още по време на нулевата година – годината на възшествие; поради разискваните идеологически мотиви на царската власт, търсеното въздействие и с цел тяхното пропагандиране е необходимо всяка следваща година да се препотвърждава връчването на короната и останалите инсигнии от бог Ашур към земния/асирийския цар.

IV.3 Ролята на царя като жрец

В глава IV.3 се разглежда жреческата роля на царя, застъпена в царските надписи, иконографски извори и ритуални текстове. Проучването хвърля светлина върху този аспект от възплъщанията на царската фигура с цел по-доброто осмисляне на асирийската царска власт и идеологията зад нея. Проследява се по какъв начин е възприемана жреческата власт на асирийския цар и в какъв контекст е засегната тя. Същевременно са маркирани ритуалните активности, извършвани от асирийския владетел, при какви обстоятелства се изпълняват те с активното участие на царя, как

протичат и до колко са отразени в изворовата база.

За целите на работата са използвани и анализирани писмени и иконографски свидетелства. Към първата група спадат най-вече царски надписи и ритуални текстове, а към втората – царски релефи, като тук важно място заемат тези от дворцовия комплекс в столицата Калах и град Имгур-Енлил. Царските надписи регистрират голям набор от споменавания за жреческата роля на царя, различните дефиниции за жрец със съответната смислена натовареност, както и съобщения за упражняването на жреческите функции. Всичките налични данни по този въпрос са обобщени в **Таблица**, включена в приложението. Относно царските надписи може да се каже, че те представят в по-голяма степен идеологическата страна на жреческата роля на асирийския държавник, и в по-малка – практическото изпълнение на жреческите му функции. В иконографските извори са добре отразени както идеологическите възгледи, така и практическите моменти на упражняване на жреческите правомощия на царя. Релефите представят владетеля в моменти на извършване на възлияние или поднасянето на жертвените животни. В контекста на сцените са разгледани някои конкретни атрибути, държани от царските служители по време на ритуалните дейности, като на база ритуалните текстове са аргументирани предложения във връзка с техните названия и функции (стр. 226–227). Ритуалните текстове обаче са по-въздържани откъм използването на идеологическите и пропагандни мотиви на асирийската царска власт, поради което са по-информативни по отношение на практическата проява на жреческата власт на царя. В тях владетелят е описан като активен участник в изпълнението на съответните ритуали, като извършващ различни обредни дейности и поднасящ кръвните жертви.

Приведените извори и техният анализ дават основание да се заключи, че жреческата власт на асирийския цар не е фиктивна, а напълно действителна. В своите надписи владетелите съобщават, че получават и царската, и жреческата власт директно от боговете, поради което от тях се очаква да разкриват и изпълняват божествената воля. Това най-добре би могло да се случи чрез действителното упражняване на низпосланата власт. Но освен да бъдат наставлявани от боговете, царете биват покровителствани и подпомагани от тях в различни начинания, което е начин боговете да изразят признателността си към полученото внимание.

IV.4 Царят като завоевател. Имперската мисия

В глава IV.4 са онагледени различни ситуации, в които царят е представен като

завоевател и в които прозира имперската му мисия. За целта са приведени писмени и иконографски извори. Наред с това са взети под внимание позициите на авторите, които са посветили проучвания по темата. Представени и анализирани са определени формулни изрази, които се използват в контекста на реализирането на експанзионистичната политика на асирийските управници.

Въз основа на направения анализ има всички основания да се заключи, че завоевателната политика на асирийските владетели е осмисляна или по-скоро представяна като ангажимент, поставен от великите богове. Така могат да се разглеждат най-вече онези военни кампании, за които царете твърдят, че са предприети по божествена заповед. В анализа е представено наблюдението, че подобни „заповеди“ се издават най-вече в случаите, в които асирийците говорят за конкретно провинение на дадена страна. При обстоятелствата, в които царят насочва войските си срещу дадена държава, без тя да е проявила определена дързост спрямо Асирия, по-скоро управниците не застъпват твърдението за божествено нареждане, а заявяват, че се ползват с подкрепата на своите богове покровители. В тези моменти кампаниите са представяни за завоевателни, макар че видно от раздел III една немалка част от тях би следвало да се разглеждат като опознавателни или с цел отнасяне на плячка. Застъпените изрази и сюжети са разгърнати също така в релефите на Ашурназирпал II и Салманасар III. Съответно се наблюдава синхрон в смисловите послания между образа и словото, с единствената разлика, че в релефите единственото застъпено божество, което оказва своята помощ на конкретния цар, е върховният бог на страната – Ашур.

IV.5 Царят, нямащ равни

Глава IV.5 разглежда въпроса за многото роли на асирийския владетел, внушението на изворите за неговата несравнимост спрямо останалите хора и чуждестранни владетели. Разгледана и анализирана е употребата на разнообразни формули по темата. На тази база е формулирано заключението, че концепцията за несравнимостта и превъзходството на асирийския цар е застъпена в царската идеология под различни форми и поводи. С оглед на това, че царят е представян за избраник на боговете, поддържаната теза за превъзходството му над останалите е съвсем разбираема. В най-голяма степен подобни мотиви са разгърнати във въведението на царските надписи под формата на съобщения, в които се изреждат всякакви качества и добротели на владетеля. Една част от тях са поднесени също така в рамките на разказите за военните кампании на владетеля. Писмените и иконографските извори,

описващи разнообразните функции и роли, които той съчетава в себе си, също застъпват идеята за ненадминатост. От една страна идеята за недостижимостта на асирийския управник прераства в убеждение (в смисъла на убеденост и непоклатимост). То е мотивирано най-вече от основополагащите пунктове в асирийската царска идеология, а именно назначението на държавника от самите богове, тясната връзка с тях и множеството дарове, като личностни качества и способности, които той получава от тях. От друга страна се забелязва, че употребата на изрази като *šar lā šanān* (цар, нямащ равен) или *ina malkī ša kibrāt erbetta šāniššu lā išu* (комуто сред владетелите на четирите посоки няма равен) цели да прехвърли убеждението към четящия или съзерцаващия, превръщайки го във внушение. Тук говорим за един пропаганден прием на асирийската държавна власт, чрез който в случая с концепцията за *царя, нямащ равни* се цели повече постигане на търсено въздействие, отколкото достигане на информация.

IV.6 Персоналният дворец и иконографските извори като маркери за царската власт

В глава IV.6 са представени извори различни от писмените, които се явяват израз на царската власт и нейната идеология. В тази връзка някои археологически и иконографски извори допринасят за разработването на темата. В това отношение персоналните царски дворци могат да бъдат осмисляни като маркери за царска власт. В допълнение към монументалните архитектурни паметници, иконографските извори (бидейки или не част от тях) също са дълбоко натоварени с идеологични мотиви.

В обобщителен план може да се каже, че асирийските царе намират различни начини, за да подчертаят своята роля на строители. От времето на Ашурназирпал II персоналният дворец се превръща в маркер за властта на владетеля. Решението да премести столицата в Калах и да изгради дворец от мащабите на *Северозападния* дава отражение при част от следващите владетели от разглежданата епоха – т. нар. *Салманасарова постройка* в цитаделата, *Форта на Салманасар*, дори разширението на Адад-нерари III към *Северозападния дворец* може да се причисли към този кръг, а през късната новоасирийска епоха строежът на личен царски дворец ще се превърне в стандартна изява. Разгледана е идеологичната натовареност на функцията на помещенията, прехода между тях и устройството на дворците. В допълнение са отбелязани съществени разлики между тях на семантично и идеологично ниво (стр. 262–263).

Иконографските извори, бидейки или не част от двореца, също се явяват важен извор за властта и идеологията на владетелите. Особено важни са релефите от *Северозападния дворец* в Калах, тъй като върху тях са засвидетелствани разнообразните мотиви и послания от царската идеология. Съзнателно и с чисто пропагандни цели най-информативната част от релефите е изложена в Тронната зала, като ключовата сцена от плоча 23 е поместена точно зад самия трон. Недостатък на военните сцени е, че не могат да бъдат свързани с конкретни военни събития. По отношение на свързването на дадени картинни разкази към реални събития в дадени държави и години, релефите на Ашурназирпал II и Салманасар III от Имгур-Енлил, включително от *Тронната база* и *Черния обелиск на Салманасар III* превъзхождат сцените от *Северозападния дворец* в Калах. Те документират най-вече военно-политическата дейност на царете, приемането на трибути, сключването на споразумения с други страни и по изключение – засвидетелстването на жреческите функции на Салманасар III върху бронзовите релефи от Имгур-Енлил. Те обаче не излагат повече от убежденията и посланията на идеологията, отколкото релефите от *Северозападния дворец*. Общото при всички паметници, включително при релефите от двореца на Ашурназирпал II, е съзвучието между застъпените писменни данни и картинните разкази по тях. Връзката между образа и словото е хармонична и по отношение на убежденията и посланията, прокарвани от царската идеология, с единствената разлика, че в релефите единственото застъпено божество от кръга на великите богове, което оказва своята помощ на конкретния цар, е върховният бог на страната – Ашур.

Заклучение

Тук са изложени синтезът и заключителните наблюдения върху натрупаните данни от III и IV раздел, респективно реализирането на властта, довела до настъпилите исторически процеси и политически контакти в съчетание с мотивите, убежденията и внушенията на асирийската царска идеология. В допълнение се правят основни изводи, отнасящи се до политическите сблъсъци между страните, предприетите от тях ходове и до настъпилите процеси в политически и исторически план. Освен възникналите процеси, се обобщават наблюдения върху проявяващите се новости в културен план, като форма на взаимодействия и влияния.

По въпроса за реализираната власт на царете в Ранната новоасирийска империя следва да се обобщи, че в значително по-голяма степен изворовата база онагледява

тяхната външна политика, а само при част от тях предлага сведения за извършената вътрешнополитическа и строителна дейност. По отношение на външната политика на асирийските царе може да се заключи, че основните методи на контакти в политически план са тези на конфронтацията – чрез пряк военно-политически сблъсък и наложени след него неравноправни отношения от васален тип. Ключово за този характер на политическите отношения е положението, че за разлика от повечето страни, срещу които е насочена експанзивната политика на асирийските царе, Асирия вече има дълга държавна традиция и традиция на военна експанзия, даващи ѝ предимство пред другите райони. Тук трябва да се вземе под внимание и познаването на пътищата в различните посоки, които са разучени от техните предшественици, действали в част от засегнатите земи през старо- и средноасирийската епоха. Тези предимства са осъзнати и използвани от новоасирийските владетели. Въпреки кризата, в която Асирия се намира преди възшествието на Ашур-дан II, посочените исторически предимства на асирийската държавност ѝ позволяват да преодолее тежката ситуация от времето на арамейското преселение. Постигнатата стабилност от Ашур-дан II и успешната му експанзионистична политика, постепенно дават възможност на Адад-нерари II да продължи да налага Асирия като хегемон в региона. Здравите основи, наследени от Ашурназирпал II, му позволят да надгради структурата на Асирийската империя и да разшири нейните граници. Делото по разрастването на Империята е успешно продължено от Салманасар III. Следващите асирийски владетели обаче се изправят пред предизвикателството да запазят контрола в покорените земи, като това е особено ясно доловимо в периода 782–745 г. пр.Хр. Чрез въвеждането на нови практики, в общи линии Ранната новоасирийска империя запазва своята цялост и стабилност.

Ключова роля за успешното функциониране на царската власт е идеологията, която тя поддържа. Едно от ключовите убеждения според нея е, че владетелят е призван от великите богове, за да управлява – предопределеност, която е решена още преди появата на самия цар. Чрез застъпването на идеята за назначението от боговете асирийската царска власт прилага умел прием за изграждането на тясна връзка между иначе несъвместимите в човешката представа земно/светско/дворец и небесно/религиозно/храм. Стремжът към тяхното обединяване под една власт проличава в жреческа роля на царя. Въз основа на направения преглед на изворовия материал и анализа на отделните аспекти по темата има всички основания да се заключи, че завоевателната политика на асирийските владетели е осмисляна, или по-скоро

представяна, като ангажимент, поставен от великите богове. С оглед връзката на асирийския цар с боговете, концепцията за неговата несравнимост и превъзходство е неизбежна. Всички посочени идеи и послания на асирийската царска власт са вложени в дворцовата архитектура и върху представителните паметници с изобразени по тях сцени.

Анализът показва, че царската власт и идеология в Ранната новоасирийска империя работят в пълна симбиоза. Властта е тази, която е създала идеологията в реалността на своето време и място по начин, по който тя да работи за реализирането на нейните интереси. Това, което ние възприемаме като идеи, убеждения и внушения от обща идеологична рамка, всъщност асирийските управници представят като неизменчиви устои на всеобщия баланс. Така се постига внушението, че действията на асирийските владетели са дефинирани именно поради тези устои. Формулата, която царската пропаганда представя, е „властване заради и според устоите“. Знаейки обаче от какво и кого са изградени посочените устои, формулата за изпълнение е „създаване на „устои“ в полза на властта“. Може би най-добрият пример в това отношение е убеждението или внушението, че действителният цар е бог Ашур, който връчва властта си на земен владетел, за да властва по неговата воля. Така асирийският държавник е представен като приемник и представител на божествената власт. В практически план обаче абсолютният монарх е не бог Ашур, а земният цар. Има всички основания да се твърди, че властта в Ранната новоасирийска империя борави със сложна и добре премислена идеологическа рамка, която играе ключова роля за реализирането на успешна политика, имаща своето продължение през късната новоасирийска епоха.

Справка на приносите на дисертационния труд

1. Темата „Власт и идеология в Ранната новоасирийска епоха (934–745 г. пр.Хр.)“ се проучва за пръв път в специализираната научна литература.

2. В дисертацията са приложени конкретни пасажии на изворите по темата в превод от академски на български език, придружени с транслитериране, транскрибиране и филологичен коментар. Тези пасажии са само малка част от направените преводи на клинописните текстове по темата, което впрочем е реализирано за пръв път на български език.

3. Изясняване на използваната терминология в изворите. Коментар на релевантните понятия по темата в научната литература и тяхното до(изясняване).

4. Анализ на писмени и иконографски материал по темата за властта на асирийските владетели в контекста на историческите събития (външна политика, военни кампании, строителна и вътрешнополитическа дейност). Анализ на историческите процеси и конфигурацията на силите вследствие на асирийската експанзия. Синтез на по-сигурната информация за ключови институции и длъжности с оглед функционирането на царската власт.

5. Проследяване на маршрута на военните кампании на владетелите от Ашурдан II до Адад-нерари III. Предложения за идентификацията на някои топоними, разграничението на отделни локални имена със сходни или еднакви названия, както и коментар върху характера на някои от тях по отношение държавното им устройство.

6. Изясняване хронологията на събитията и предложения за датиране на някои дискуссионни в хронологичен план събития.

7. Анализ на писмените и иконографските извори за асирийската царска идеология от разглежданата епоха.

8. Проучване на темата за назначението на царя от боговете и маркиране на различните послания в разнообразните извори. Аргументиране на нови интерпретации на аспекти от някои писмени и иконографски извори.

9. Изследване на жреческата власт на асирийския цар, контекста на нейното документиране и различните послания, които се отправят.

10. Анализирание на разнообразни мотиви в царската идеология, даващи ход на реализирането на имперската мисия и завоевателна политика на асирийските владетели.

11. Изследване на различните мотиви за „несравнимостта“ на асирийския владетел и посланията, които се влагат в тях.

12. Проучване на въпроса за функциите на персоналният дворец и иконографските извори като маркери за царската власт и идеология.

Списък на публикациите на автора по темата на дисертацията

Тархан 2021а: З. Тархан. Отношения и взаимодействия между Асирия и Урарту в епохата на Ашурназирпал II и Салманасар III. – В: „Jubilaeus VIII: Завръщане към изворите“, част 1: История и епиграфика. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2021, с. 237–253

Тархан 2021б: З. Тархан. Ролята на царя като жрец в Ранната новоасирийска епоха. – В: Societas Classica XI. Велико Търново: Университетско издателство „Св. Св. Кирил и Методий“, 2021. (под печат)

Тархан 2018: З. Тархан. Отношения и взаимодействия между Асирия и Новохетските царства в епохата на Ашурназирпал II. – В: Thracia XXIII. София: Издателство на Българска академия на науките, 2018, с. 249–265. (преди зачислението)

Tarhan 2021: Z. Tarhan. Secular and Cultic Feasts Provided by the Neo-Assyrian King. – In: DUBSAR, Eating and Drinking in the Ancient Near East. Proceeding of the 67th Rencontre Assyriologique Internationale, Turin July 12–16 2021. Münster: Zaphon, 2021. (under press).